

ANTON BEBLER

»JLA« pred izzivom politične demokracije

Prehod od enostrankarskega avtoritarnega sistema (nekoč diktatorsko-oligarhične, v zadnjem desetletju pa oligarhične podzvrsti) k demokratičnemu, tekmovalnopluralističnemu političnemu sistemu je v zadnjih dveh letih ena od osrednjih razsežnosti sprememb v jugoslovanskem prostoru. Ta prehod je bil dolgo blokiran in je še vedno le delno opravljen na zvezni ravni.

Zaradi te blokade in zelo neenake pripravljenosti posameznih družb oziroma dežel na ozemlju Jugoslavije so se preboji v navedeni smeri nujno zgodili na ravni republike in najprej na severozahodu zvezne države. Zaporedje pri legalizaciji večstrankarskega pluralizma in izvedbi prvih svobodnih tekmovalnih volitev po dolgih desetletjih – zaenkrat še vedno le na ravni republik – je imelo več daljnosežnih posledic. Eden od pomembnih dejavnikov jugoslovanske krize v zadnjih sedmih-osmih letih je bil »JLA« oziroma njena profesionalna starešinska, še posebej višja oficirska in generalska sestava. Ta večdesettisoča in zdaleč največja, najdražja in najbolj oborožena skupina v zveznem uradništvu je vseskozi igrala in še danes igra pomembno vlogo v konservativnem realsocialističnem in centralističnem bloku političnih sil v Jugoslaviji. Aktivno nasprotovanje »Organizacije ZKJ v JLA« legalizaciji političnega pluralizma in svobodnim večstrankarskim volitvam vse do začetka zadnjega in neslavnega kongresa ZKJ 20–21. januarja 1990, je nedvomno močno krepilo reakcionarno blokado na zvezni ravni in tako pospešilo razkroj zvezne države po republiških, nacionalnih in konfesionalnih šivih. Sila, ki svoje vedenje sebi in drugim razlaga kot nesebično obrambo in reševanje Jugoslavije, je politični obstoj te države naravnost ogrozila. Njeni »podvigi« na Kosovu, Hrvaškem in nedavno tega v Sloveniji so dokončno izključili preživetje SFRJ v njeni sedanji ozemeljski obliki.

Ta paradoks je neposredno povezan s socialno in političnoideološko naravo »JLA«, tako kot so jo jugoslovanski komunisti pod Titovim dolgoletnim vodstvom udejanili in razvili.

Izvor »JLA« in njeno mesto v monističnem realsocialističnem sistemu druge Jugoslavije

Povojni profesionalni starešine in stalna zvezna vojska – »Jugoslovanska ljudska armada« ali JLA – so, kot pravijo uradni viri, nastali iz »Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije« in »partizanskih odredov«. Prvi partizanski odredi ter krajevna in pokrajinska poveljstva so bili ustanovljeni sredi poletja 1941. leta, medtem ko je do prvih resnejših spopadov z okupatorjem in lokalnimi *kvislingi* prišlo v začetku jeseni 1941. leta. Ne glede na navedeno pa »dan JLA« (v 70-ih letih preimenovan v »dan oboroženih sil«) uradno praznujejo 22. decembra.

Ta dan se navezuje na ustanovitev »Prve proletarske brigade« v Rudu (Bosna). Dejansko je bila ustanovljena dan poprej, t.j. 21. 12. 1941. Brigado je ustanovil Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije le v soglasju z vrhovnim partizanskim poveljstvom. Titov namen je bil, da brigada postane vzor vsem drugim partizanskim enotam na tleh Jugoslavije. (Skupaj je bilo ustanovljenih dvajset »proletarskih« brigad.) Ustanovitev brigade je bila tudi Titovo darilo Josifu Stalinu ob njegovem rojstnem dnevu (odtod tudi izbor dneva ustanovitve). Enota je bila zamišljena kot boljševiska ter monolitna v duhu in podobna »udarnim« enotam sovjetske Rdeče armade. To je bila po vojaški plati priprava za skorajšnje sovjetizacijo povojne Jugoslavije in njeno vključitev v razširjeno Sovjetsko zvezo. Zaradi tega so bila brigadi dodeljena boljševiska znamenja, ki niso imela nič skupnega z Jugoslavijo in tradicijo, simboli in podoba predvojne jugoslovanske vojske – rdeča zastava s srpom in kladivom; rdeča zvezda na kapah borcev, izdelanih po vzoru ruskih »pilotk« (in poimenovanih »titovk«); pozdrav s stisnjeno pestjo; številne ruske boljševiske pesmi in marši ter ruske narodne melodije. Brigada naj bi bila tudi razredno osveščena, po poreklu njenih članov plebejska in narodno mešana s partizani iz vseh krajev Jugoslavije. S tem da se bojujejo z ramo ob rami, naj bi partizani premagali globoke razprtije v jugoslovanski družbi, ki so nastale kot posledica nacionalnih, jezikovnih, kulturnih in verskih razlik, ter pomagali izoblikovati »novega človeka«. Titova strategija ponovnega združevanja Jugoslavije se je povsem očitno izražala v osnovnih značilnostih brigade: uveljavitev po poreklu tuje nadnacionalne marksistično-leninistične ideologije, ateizma in neteritorialnega novčenja vojakov in starešin.

Tako zamišljena in v prvih povojnih letih dokončno oblikovana jugoslovanska vojska je postala ne le pravi izraz, temveč tudi eno izmed najbolj pomembnih in aktivnih orodij za nasilno vzpostavitev in uveljavitev novega monističnega političnega reda. Kot v drugih vzhodnoevropskih »ljudskih demokracijah« s komunističnim vodstvom je tudi novi jugoslovanski politični sistem posnemal naslednja pomembna načela, ki jim je četrto stoletje pred tem sledila Sovjetska zveza:

- v vojski je uradno vzpostavljen vsiljeni monopol marksistične ideologije, ki jo je zagovarjala vladajoča in od leta 1946 edina dovoljena partija;

- na vojaškem področju je politiki uspelo zagotoviti primat, ki je močnejši od tistega, ki ga ima na Zahodu – ne le v smislu prvenstva najvišjih civilnih politikov nad poklicnimi vojniki, temveč, kar je še bolj pomembno, v smislu prevlade političnih pogledov nad vojaškimi tudi znotraj oboroženih sil;

- odkrita in uradna politizacija vojaških oseb;

- vključevanje poklicnih vojakov v politični sistem države skozi (skoraj) obvezno članstvo v vodilni komunistični partiji (KPJ – ZKJ).

Kot v vseh drugih vzhodnoevropskih »ljudskih demokracijah« je bilo tudi v Jugoslaviji izražanje političnih mnenj vojakov omejeno s stališči njihovih nadrejenih, z močnim in togim centralizmom, pa tudi s prevladujočimi predpisi. V skladu s sovjetskim zgledom so jugoslovanski komunistični voditelji več kot štiri desetletja izvajali naslednje:

- a) prepovedali so delovanje v vojski vsem organizacijam, razen KPJ – ZKJ in njene mladinske transmiseje;

- b) najvišjim državnim predstavniškim telesom (zakonodajnim skupščinam) in partiji (kongresom) niso dovolili več kot zgolj simboličen in povsem neučinkovit nadzor nad vojsko;

c) strogo so omejili količino in kakovost ustreznih javnih informacij v zvezi z obrambo in vojsko, s čimer so onemogočili vsako resno javno razpravo o teh vprašanjih.

Titova Jugoslavija je postala in več desetletij ostala dosti bolj avtoritarna država, kot je bila predvojna monarhija.

Zaradi krepitve avtonomije vojske, prisotne že več desetletij in povsem jasne po letu 1980, ter njenega relativnega oddaljevanja od civilnih elit je vojska po njenem lastnem zaznavanju čedalje bolj postajala samozvani čuvaj Jugoslavije, njenega centralističnega ogrodja in čedalje manj poslušno orodje obstoječega režima. Gre za dejstva, ki jih bolj ponazarjajo nepisana pravila pričakovanega ravnanja vojske kot pa veljavni zakoni in pravila. Ta vsebujejo ostre omejitve z ustreznimi sankcijami za vse vojaške osebe, ki odkrito izražajo svoje mnenje in stališča do protislovnih družbenih in političnih dogajanj, ne da bi pred tem počakali na mnenja in stališča vodilnih civilnih politikov. Obseg legitimne in dopustne politične razprave je bil vedno bolj omejen znotraj jugoslovanske vojske kot pa na civilnem področju. Od poklicnih vojakov se je pričakovalo, da se vzdržijo javnih političnih opredelitev, ko so med posameznimi skupinami civilnih politikov obstajale očitne razlike, in sicer vse dotlej, dokler ena izmed skupin ni prevladala. Ne glede na navedeno pa so se v Jugoslaviji pojavili odkloni, pa tudi jasne kršitve naštetih nepisanih pravil, še zlasti pa odkar se je poglobila politična kriza. Medtem ko so jugoslovanski poklicni starešine več desetletij predstavljali odličen primer političnega monizma, so postali s časom samosvoj del vse bolj zapletene jugoslovanske družbe oziroma družb.

Jugoslovanski poklicni starešine kot izraz družbene raznovrstnosti

Vsaka vojska izraža družbeno kompleksnost, pa čeprav vedno nepopolno in popačeno. Zaradi selektivnosti vojske pri novačenju kandidatov za poklicne starešine je očitno, da le-ta ne more verno izražati družbe z vidika starosti, izobrazbe, fizičnih sposobnosti ali zdravja. Zaradi različnih družbenoekonomskih, političnih in drugih razlogov ter uradne (pogosto neobjavljene) selektivnosti poklicni vojaki ne izražajo verno realne strukture prebivalstva glede na spol, družbeno, rasno, etnično, nacionalno, kulturno, versko, mestno oziroma podeželsko pripadnost itd. Mnoge izmed naštetih razsežnosti so politično obarvane, saj so odvisne od političnih vrednot, stališč, nagnjenj, izročil, delovanja parapolitičnih in političnih skupin itd. Navedeno je držalo tudi za armade v vzhodnoevropskih državah v obdobju komunističnih vladavin, čeprav jih je uradna propaganda vztrajno predstavljala kot »ljudske«. Vojska naj bi zvesto izražala strukturo »socialistične« družbe, kar se je vsekakor tolmačilo kot zelo pozitivno. V tem kot tudi v drugih pogledih naj bi bila tudi JLA »zgodovinsko nova zvrst vojske«, ki je domnevno superiorna in bolj demokratična, kot so armade v zahodnih »buržoaznih« državah. Vendar pa je jugoslovanska stvarnost bolj zapletena od teh poenostavljenih propagandnih parol.

Titov režim in jugoslovansko vojaško vodstvo sta vztrajno zatrjevala, da med JLA in nekdanjo jugoslovansko kraljevo vojsko ni nikakršne kontinuitete. Dejansko pa prekinitev ni bila ne takojšnja in ne popolna. Povojna jugoslovanska armada ni podedovala le številnih vojaških naprav in vojašnic (številne izmed teh so bile zgrajene v času kraljevine Srbije in Črne gore, Avstroogrske in otomanskega cesarstva – torej pred ustanovitvijo Jugoslavije). Povojna jugoslovanska vojska je

prevzela več tisoč predvojnih oficirjev in podoficirjev. Nekateri izmed njih so zasedali visoke položaje v Titovem Vrhovnem štabu, med drugimi Arso Jovanović, načelnik štaba med vojno, in Velimir Terzić (oba sta bila Črnogorca). Ti poklicni jugoslovanski častniki so precej prispevali k obnovitvi nekaterih, tudi negativnih lastnosti kraljeve vojske iz predvojnih časov. Med temi so bile tudi značilnosti, ki so jih predvojni jugoslovanski komunisti svojčas ostro napadali – eksteritorialno novačenje in razporeditev nabornikov in poklicnih starešin, formalizem, napihnjenost in nekritičnost do sebe, nestrpnost do nekonvencionalnih političnih in kulturnih pojavov, »moški šovinizem«, sistematične kršitve temeljnih svoboščin in političnih pravic vojakov itd. V letih 1944–45 je jugoslovansko vodstvo začelo graditi novo stalno vojsko s podoficirji in oficirji, ki so bili heterogeni glede na družbeno poreklo, izobrazbo in poklic.

V poklicnih vojaških vrstah je bilo v obdobju pred letom 1941 precej častnikov z zelo skromnim družbenim poreklom. Vendar pa je bilo tudi nekaj oficirjev in generalov, ki so bili osebno povezani s predvojnimi bogataši (nemalokrat preko žena) in ki so se vključili v novo vojsko. Leta 1945 je bilo mogoče najti med poveljniki, pa tudi generali jugoslovanske vojske komaj pismene nekdanje kmete, delavce in obrtnike z ene strani in visoko izobražene predvojne generalštabne oficirje z druge strani. V letih 1945–46 je jugoslovanska vojska vključevala nekdanje častnike predvojne kraljeve vojske (partizanom so se priključili med vojno ali pa so po vojni prišli iz ujetniških taborišč tretjega rajha); nekdanje veterane španske državljanske vojne; nekdanje navadne borce, ki so napredovali v oficirske čine med vojno (daleč najbolj številna skupina); oficirje iz jugoslovanskih enot, ustanovljenih v SZ, Severni Afriki, na Bližnjem vzhodu in v Italiji pod pokroviteljstvom zaveznikov – z njihovim orožjem in podporo; nekaj oficirjev iz vrst oboroženih sil zaveznikov in na novo povišane oficirje iz oficirskih šol, ustanovljenih v letih 1945 in 1946.

Kot drugod po Vzhodni Evropi je tudi Titov režim posebno vztrajno skrbel za socialno, ideološko in politično *homogenizacijo oficirjev*. Ta politika je potekala hkrati z družbeno preobrazbo, ki jo je izvajala KPJ. Nekdanji razredi posestnikov so bili delno ali v celoti razlašeni. Zoper potomce nekdanjega izkoriščevalskega razreda, ki bi morda hoteli vstopiti v vojaške šole, so izvajali odkrito diskriminacijo, medtem ko so množični vstop plebejcev izrazito podpirali in pozdravljali. Kombinacija vsiljenih sprememb v civilni družbi in selektivne kadrovske politike v vojski je že kmalu dala zaželeno rezultate. V vrstah podoficirjev in oficirjev so začeli močno prevladovati sinovi iz družin revnih kmetov, tovarniških delavcev in nižjih uslužbencev. Navedeni proces imenujem *plebeizacija* starešinske sestave JLA.

S splošnim upadanjem kmečkega stanu se je tudi v JLA s časom znižal odstotek kmečkih sinov; vendar neenakomerno in z zamudo ene generacije. Namesto njih so prišli sinovi prve generacije delavcev (kmečkega porekla) ter sinovi napol delavcev napol kmetov. Gledano statistično je takšen razvoj dogodkov dvignil zastopanost skupine delavskih sinov. Ker je bil z ideološke plati takšen razvoj dogodkov močno zaželen, je uradna statistika po vsej verjetnosti pretiravala s temi odstotki in s to kategorijo manipulirala npr. pri starešinah mešanega izvora.

Struktura jugoslovanskih starešin se *ne ujema s strukturo* prebivalstva, vendar pa pri tem veljajo drugačne značilnosti kot za predvojno vojsko. Za sedanjo strukturo vojske je značilna nižja zastopanost izobražencev in socialno privilegiranih slojev. Nekoč je bilo to v skladu z željami novega vladajočega razreda, kasneje zaradi lastnega izbora obravnavanih skupin. Tako kot predvojni višji sloji tudi nova jugoslovanska elita ni bila zainteresirana, da bi svoje sinove pošiljala v voja-

ške šole in akademije. Slabše zastopani, pa vendarle prisotni med poklicnimi vojaki so bili sinovi srednjih in nižjih uradnikov ter uslužbencev. Takšna splošna slika se je začela postopoma spreminjati sredi 60-ih let. Ko je naletela na težave pri iskanju dobrih kandidatov za JLA, so organi olajšali pogoje za sprejem ter je začela privabljati sinove nižjih uradnikov, razumnikov, oficirjev in podoficirjev, otroke brez staršev kot tudi otroke iz razbitih ali neurejenih družin. Hkrati so olajšali napredovanje podoficirjev z zelo skromno izobrazbeno ravni v oficirske čine.

Proces homogenizacije je tudi povzročil, da so jugoslovanski poklicni starešine v nekaterih pogledih postali družbeno manj reprezentativni, kot so njihovi kolegi na Zahodu. Tu kaže predvsem opozoriti na prisotnost *žensk* v vojaških vrstah. Med NOV so ženske predstavljale približno 6% celotnega števila partizanov, uradni viri pa celo navajajo 12%. V maju 1945 je bilo v JLA približno 2000 žensk z oficirskimi čini (večinoma so v rezervi). Že na začetku leta 1944 se je Narodno-osvobodilna vojska začela homogenizirati tudi glede na spol. Hitro je postala podobna drugim vzhodnoevropskim armadam po tem, da je izključila veliko večino žensk iz vojaških vrst. Delež žensk med oficirji JLA je padel pod desetinko odstotka, ostal pa je viden med medicinskimi sestrami, bolničarkami in nekvalificiranim civilnim osebjem. Poklicni starešine jugoslovanske vojske so postali sorazmerno *bolj reprezentativni* glede na nacionalno sestavo vojske. K takšnemu razvoju so veliko prispevale družbene spremembe. Pomembni geopolitični in populacijski premiki med drugo svetovno vojno in takoj po njej so povsem (ali skoraj povsem) odpravili precej veliko nemško manjšino, zmanjšali število Italijanov, Židov in začasno tudi Romov. Posledično je Jugoslavija začasno postala nacionalno manj heterogena država, z večjim deležem Slovanov v celotnem prebivalstvu. Ta trend se je obrnil šele v šestdesetih letih – z demografsko eksplozijo med albanskim prebivalstvom v Jugoslaviji.

Kljub vzvišenim izjavam o »proletarskem internacionalizmu« in o enakosti državljanov je nova jugoslovanska vojska nadaljevala, pa čeprav v nekoliko spremenjeni obliki, s politiko izključevanja ali nesorazmerne zastopanosti narodnih in etničnih manjšin. Čeprav tovrstni ukrepi niso bili nikoli uradno objavljeni, so vendarle obstajali. Diskriminacijski ukrepi že več desetletij veljajo za pripadnike manjšin, povezane z narodi, ki so živeli v politično sovražnih ali potencialno sovražnih zahodnih ali prozahodnih državah (Nemci, Italijani, Turki, Grki, Židi), v drugih vzhodnoevropskih državah (Madžari in Albanci) kot tudi za Rome.

Podpovprečna zastopanost narodnih manjšin med poklicnimi starešinami JLA je posledica več dejavnikov – diskriminacija je le eden izmed teh. Pomembno vlogo so imeli tudi podpovprečna izobrazbena raven (kar še zlasti velja za Rome in Albance), jezikovne in kulturne ovire, »tradicionalen« odpor samih pripadnikov manjšin, v nekaterih primerih tudi nezadostna materialna spodbuda, pomanjkanje interesa etničnih manjšin kot tudi uradne oblasti za spremembo starih vzorcev.

Jugoslavija je ena izmed redkih držav, v katerih je predpisano načelo sorazmerne zastopanosti v strukturi poklicnih vojakov, edinstvena pa je po tem, da so navedeno načelo povzdignili na raven ustavne obveznosti oboroženih sil. 242. člen zveze ustave SFRJ namreč določa:

»Pri sestavi starešinskega kadra in postavitvah na višje poveljniške in vodilne položaje v Jugoslovanski armadi velja načelo čim bolj sorazmerne zastopanosti republik in avtonomnih pokrajin.«

Iz besedila jasno izhaja, da je JLA naloženo, da čim bolj upošteva sorazmernost sestave vojaških oseb, še zlasti na višjih položajih (generalski rang). V Jugosla-

viji se sorazmernost številčne zastopanosti po republikah in pokrajinah ne ujema s sorazmernostjo glede na nacionalno pripadnost. V praksi so navedeno pravilo uporabljali le približno za slovanske narode, pa je bilo kljub temu predmet stalnih kritik s strani nadpovprečno zastopanih skupin. Zaradi različnih objektivnih okoliščin – zelo neenakomerne ravni gospodarskega razvoja, razlik v cenah in plačah, zelo neenakomerne stopnje brezposelnosti, različnega položaja, ki ga vojska uživa v javnosti itd., kakor tudi zaradi manipuliranja v kadrovske službah JLA, ni nikoli povsem uresničila omenjenega ustavnega določila. Najmanj odstopanj od tega določila je bilo do l. 1991 v generalskih vrstah, medtem ko so bili med oficirji in podoficirji vedno močno nadpovprečno zastopani Srbi, Črnogorci in nacionalno mešani, a srbsko govoreči Jugoslovani. Iz teh treh skupin je bilo l. 1990 okoli 70% aktivnih generalov JLA (ali skupaj 103); 81% polkovnikov; 77% podpolkovnikov itd. V strukturi poklicnih vojaških starešin so bili vedno premalo zastopani Hrvati, Slovenci in neslovenske »narodnosti« (narodne manjšine), kot so etnični Albanci, Madžari kakor tudi Cigani (Romi) in Vlahi, ki jih uradno niso priznali niti kot »narodnosti«. Ta razporeditev je razvidna iz naslednje tabele:

Tabela 1: Nacionalna sestava jugoslovanskega prebivalstva (1981), profesionalnih oficirjev in podoficirjev (1981) in nabornikov (1989)

Narodi in »narodnosti«	% prebival- stva (a)	% poklic. voj. kadra (b)	(b) kot % (a)	% med naborniki
– »Črnogorci«	2,5	6,2	248	2,48
– Hrvati	22,1	12,6	57	18,52
– Makedonci	5,8	6,3	108	6,11
– Muslimani	8,4	2,4	28	12
– Slovenci	8,2	2,8	34	7
– Srbi	39,7	60,0	151	31
– Albanci	6,4	0,6	9	9
– Madžari	2,3	0,7	30	1
– Nacionalno neopredeljeni				
»Jugoslovani«	1,3	6,7	515	7
– drugi	3,3	1,6	48	6

Vir: *Podružbljanje varnosti in obrambe*, 1983–84, RK ZSMS, Ljubljana, str. 18; Odgovor Zveznega izvršnega sveta v Zvezni skupščini 2. 2. 1990. Opomba: Odstopanja med podatki v 1. in 4. koloni so po vsej verjetnosti posledica razlik v postopkih poročanja, ki obstajajo med civilnimi statističnimi uradi in JLA, kot tudi demografskih in administrativnih sprememb v letih med 1981 in 1989.

Favoriziranje Srbov se je v zadnjem desetletju verjetno še povečalo. Pa se je kljub temu JLA pozitivno razlikovala od odkrito diskriminatorških in asimilatorskih armad v sosednji Albaniji, Bolgariji, Romuniji in Grčiji. Najnovejša gonja zoper »izdajalce« ter izstopanje številnih Slovencev in Hrvatov iz vrst JLA sta naredila JLA še bolj nacionalno nereprezentativno. Ta premik pa vsaj odpravlja hipokrizijo »jugoslovanstva« v tej v temelu vedno srbski vojski.

S stališča vladajoče partije je bil očitno najpomembnejši vidik poklicnih starešin *ideološkopolična homogenizacija*. To je bilo doseženo z vključitvijo skoraj celotnega oficirskega zbora v KPJ–ZKJ v edino stranko, ki je bila dovoljena od leta 1946 naprej in kot taka uzakonjena leta 1963. Oficirji, ki so prostovoljno

vstopili v KPJ, so že leta 1945 predstavljali več kot polovico jugoslovanskih oficirjev. V primerjavi z drugimi vzhodnoevropskimi državami so bile žrtve jugoslovanskih čistk v letih 1948 do 1952 večinoma komunisti, mnogi z zaslugami iz predvojnih in vojnih časov. Vse kaže, da je bila v Jugoslaviji prisilna komunizacija v vojaških vrstah manj razširjena kot v preostali Vzhodni Evropi. Politična homogenizacija nekdanje partizanske vojske je potekala v Jugoslaviji z manjšimi težavami. Njen končni rezultat pa je bil podoben tistemu v drugih »ljudskih demokracijah«, t.j. skoraj popolna komunizacija poklicnih oficirjev.

Pri vzdrževanju dosežene približno 98-odstotne ravni članstva v KPJ-ZKJ so uporabljali metode, ki so jih prevzeli od Sovjetske zveze. Takšna ureditev, pa tudi praksa, v glavnem neobjavljena in zaupna, je vzpostavila jasno političnoideološko selektivnost v poklicnih vojaških vrstah. Ta selektivnost grobo krši ustavna določila (ki jamčijo enakost državljanov ter svobodo vesti in prepričanja) ter mednarodne obveznosti Jugoslavije (prepoved diskriminacije v državnih oz. javnih službah). Glavno sredstvo te selektivnosti je sistematična, množična in groba diskriminacija organov JLA zoper veliko večino prebivalstva Jugoslavije, kadar gre za vstop v vrste poklicnih vojaških starešin.

Poleg tega, da je diskriminirala ženske, je selektivna kadrovska politika JLA iz profesionalnih oficirskih vrst izključevala z redkimi izjemami nečlane KPJ-ZKJ ter znane vernike. V resnici pa jugoslovanska vojska ni bila edina ustanova, ki je tako ravnala. Takšno ravnanje, bolj ali manj dosledno izpeljano, je bilo v starem režimu prisotno tudi v nekaterih civilnih in polvojaških institucijah, ki so bile še posebno občutljive z vidika varnosti, npr. med najvišjimi partijskimi funkcionarji, pripadniki NDV in policije, diplomati, trgovskimi predstavniki v tujini, novinarji itd.

Mehanizmi za zagotavljanje ideološkopolitične homogenosti so delovali že pri vratih vseh jugoslovanskih šol in akademij. Preverjanje politične zanesljivosti in varnostni nadzor kandidatov sta običajno potekala v sodelovanju s civilno državno varnostjo, nekoč pa tudi v stikih s sekretarji partijskih in mladinskih komitejev. Večina kadetov novincev je bila včlanjena v Zvezo komunistov Jugoslavije že ob vstopu v vojaško šolo.

Od poklicnih vojakov se je pričakovalo, da bodo ostali v KPJ-ZKJ do konca življenja ali pa vsaj do upokojitve. Izključitev iz partije je večinoma pomenila odpust iz vojske. Prostovoljni izstopi so bili redki in tisti, ki so izstopili, so se dobro zavedali, kakšne sume so s tem povzročili pri partijskih sekretarjih, varnostnih vojaških oficirjih in njihovih nadrejenih. Izstop iz partije je pogosto povzročil predčasno upokojitev ali pa vsaj premestitev z občutljivih komandnih in štabnih položajev v pomožne službe in položaje.

Ker se je članstvo v partiji tako formaliziralo in postalo neke vrste prisega zvestobe državi in režimu, je izgubilo lastnost pravega kazalnika ideološke opredelitve in političnega prepričanja. Zato je jugoslovansko vojaško vodstvo kot drugod po Vzhodni Evropi začelo uporabljati dodatne neformalne mehanizme, da bi zagotovilo politično zvestobo, zanesljivost kakor tudi moralne in druge ustrezne kreposti med poklicnimi starešinami (nadzor nad alkoholizmom, homoseksualnostjo, odkloni v družinskem življenju itd.). Te naloge so naložili političnim oficirjem in organom vojaške varnosti.

Zadnji vidik ideološkopolitične selektivnosti je zadeval vernike. »Socialistična revolucija« v Jugoslaviji ni odpravila diskriminacije na verski podlagi. Pogosto predvojno diskriminacijo ateistov je le zamenjala še bistveno hujša diskriminacija zoper vernike v večini javnih služb, pa tudi v poklicnih vojaških vrstah. Jugoslovanski komunisti so od leta 1945 dalje sledili sovjetskim v skrajno dogmatskem,

sektaškem in »stalinističnem« odnosu do vernikov, kar je bilo v nasprotju z razmeroma strpno politiko partizanskega vodstva med drugo svetovno vojno. Nekatere partizanske enote so imele tedaj vojaške duhovnike in na nižjih ravneh celo vojaške poveljnike vernike. Javno so praznovali verske praznike. Takšni praksi so sledili odkrita nestrpnost, ateistična indoktrinacija novincev in celo poskusi, da oborožene sile uporabijo za nasilno odpravo vere kot »opija množic«. Dogmatsko boljševistično sektaštvo je nekoliko popustilo v poznih petdesetih letih, ko so bile povsem opuščene nekatere izmed najbolj grobih oblik nestrpnosti. Kljub temu pa se mnenje vojaškega vrha o veri in cerkvi ni bistveno spremenilo. Sestavni del vojaških pravil je še vedno prepoved opravljanja verskih obredov v vojaških prostorih, prepoved vstopa v cerkev ali sodelovanje pri verskih obredih uniformirani vojaški osebi. Do l. 1991 sta veljali tudi prepoved nošenja verskih simbolov ali branja verskih knjig v vojašnicah, prepoved sprejemanja verskih izdaj itd. Če so vojaškega uslužbenca ali podoficirja zalotili pri verskem obredu, so ga kmalu odpustili brez mnogo hrupa. Če so žene vojaških uslužbencev hodile k verskim obredom ali pošiljale otroke v verske šole, je bilo to znamenje, da so tudi njihovi možje sumljivi. To pa jih je utegnilo poriniti na stranski tir pri njihovem napredovanju. Vernost med poklicnimi vojaki so obravnavali kot nespodobno in celo kot varnostno tveganje. V funkcionalnem smislu so izključitev vere iz jugoslovanskih oboroženih sil neformalno opravičevali s potrebo obvarovati homogenost v vojaških vrstah v razmerah večnacionalne družbe ter obstoja številnih kultur in ver preprečevati spopade med vojaškim osebjem zaradi verskih razlogov.

Jugoslovanski poklicni starešine so od leta 1945 dalje doživeli izrazito homogenizacijo z družbenega, izobrazbenega, političnega, poklicnega in drugih vidikov. To homogenizacijo je mogoče pripisati želji nove politične elite, da ustvari brezkonfliktno, množično, brezrazredno in egalitaristično socialistično (komunistično) družbo ter monističen politični red. Titova strategija je bila, da se za uresničevanje teh ciljev vojski dodeli aktivna vloga pri preoblikovanju jugoslovanske družbe, hkrati pa naj bi bila vojska poslušno politično orodje v njegovih rokah. Nasprotno uradnim trditvam je plebejska in v glavnem komunistična poklicna vojska v Jugoslaviji le v nekaterih pogledih postala predstavnik »ljudstva«, kot je to veljalo za njihove predrevolucionarne predhodnike. V mnogih pogledih so jugoslovanski poklicni vojaki danes družbeno manj reprezentativni in manj ustrezajo izvirni socialistični zamisli o bodočnosti vojske, kot so njihovi kolegi na Zahodu. Uradno sankcionirana diskriminacija na političnoideološki, verski in spolni podlagi kot tudi omejene politične pravice vojaškega osebja so v nasprotju z nekdanjimi zahtevami KPJ v predvojni Jugoslaviji in z uradno razglašenimi demokratičnimi in socialističnimi načeli in veljavnimi ustavnimi normami.

Stališče in vedenje jugoslovanskih poklicnih vojakov do političnega pluralizma

Pri obravnavanju dilem v zvezi z družbenimi, gospodarskimi in političnimi spremembami, s katerimi so se srečevale armade evropskih socialističnih držav, je v marsičem najbolje proučevati jugoslovanske podatke kot pa podatke iz drugih realsocialističnih držav. Z ene strani je jugoslovanska vojska dolgo s ponosom zatrjevala, da v svojih političnih stališčih ni blokovsko ovirana. Z druge strani pa se je antipluralistična ideologija vsadila v vrste jugoslovanskih poklicnih vojakov globlje kot na Poljskem, Češkoslovaškem in Madžarskem, saj so partizani sprejeli boljše vizem prostovoljno in ta ni imel priokusa tuje prevlade. Politična avto-

nomija, ki jo je uživala jugoslovanska vojska, se je izražala tudi v obstoju samostojne (v bistvu marksistične) vojaške politične stranke (»Organizacije ZKJ v JLA«). Navedena dejstva so pripeljala do položaja, edinstvenega v svetu. Do novembra 1990 je nekdanja vladajoča Zveza komunistov Jugoslavije več mesecev obstajala le še v zvezni armadi in v najmanjši od jugoslovanskih republik Črni gori (ni slučajno, da je ta med starešinami jugoslovanske vojske močno nadpovprečno zastopana). Relativna odprtost sredstev javnega obveščanja ter političnega življenja v Jugoslaviji se je izražala v čedalje večji pogostosti samostojnih izjav, ki so prihajale iz vrst aktivnih poklicnih vojaških oseb (ali nedavno upokojenih generalov) in ki so se nanašale na odprta politična vprašanja. Vsebina teh izjav je bila bolj jasno razumljiva in tudi bolj raznovrstna kot drugod. Stališča jugoslovanske vojske do vprašanja reform je povsem mogoče primerjati z javno izraženimi civilnimi izhodišči (predvsem z izhodiščem ZKJ ter z izhodišči srbske in slovenske ZK).

Pravi politični pluralizem in vsenarodno poslanstvo oboroženih sil sta nezdružljiva s simbiozo med vojsko in njenim poklicnim bistvom z ene strani ter katero koli politično stranko z druge strani. Ker je takšna simbioza z vladajočo partijo do pred kratkim obstajala v vseh vzhodnoevropskih državah, je politična pluralizacija zastavila precejšnje število težkih vprašanj tako pred poklicnimi vojaki kot pred komunističnimi partijami v državah.

Ločitev komunistične partije od države, zagotovitev enakosti med državljani, uveljavitev pravne države ter uvedba tekmovalne politične demokracije so zahtevale precejšnje število daljnosežnih sprememb v političnem sistemu znotraj oboroženih sil ter v civilno-vojaških odnosih:

- prerez popkovine med vodilno komunistično partijo, oboroženimi silami in njenimi poklicnimi vojaki; črtanje številnih ustavnih in zakonskih določil, ki se nanašajo na obrambo; razpustitev političnih uprav in njim ustreznih oddelkov in teles; ukinitve ali radikalna sprememba pristojnosti vojaških političnih oseb; razpustitev partijskih organizacij, komitejev in celic v vojski ter odstranitev poklicnih partijskih delavcev iz oboroženih sil; opustitev partijskih dejavnosti ter drugih aktivnosti, povezanih z delom partije – poslej naj to ne bi bile več uradne dejavnosti vojske, ki se financirajo z davki občanov; ukinitve zastopstva vojaških oseb v partijskih telesih; ukinitve obstoječih vezi med političnimi (partijskimi) vojaškimi uslužbenci, vojaško varnostno službo, vojaškimi tožilci in vojaškimi sodišči; temeljita reforma sistema vojaškega izobraževanja ter učnih načrtov vojaških šol;

- ukinitve monopola ter drugih privilegijev, ki jih je imela vladajoča partija znotraj vojske; dovoljenje vsem zakonitim političnim strankam in združenjem, da imajo med svojimi člani tudi vojaške osebe (ali pa prepoved članstva poklicnih starešin v kateri koli stranki); opustitev izrabljanja splošne vojaške obveznosti za partijsko novačenje; opustitev indoktrinacije vojaškega položaja za podpiranje katere koli stranke in za doseganje njenih ciljev; opustitev in znotraj oboroženih sil prepoved vseh oblik diskriminacije na političnoideološki osnovi (predvsem, kadar gre za vero in za tiste, ki niso člani partije); ustrezna sprememba meril za vpis v vojaške šole, za zaposlitev in za napredovanje v službi;

- vzpostavitev jasnih pravil o načinu umika oboroženih sil kot institucije iz političnega tekmovanja za oblast; prepoved posebnega razmerja med oboroženimi silami in katero koli politično stranko; vzpostavitev nedvoumnih in jasnih pravil za politično izražanje vojaških oseb; jasna podreditev vojske dejanskemu skupščinskemu nadzoru; ponovna opredelitev pojmovanja vojaškega profesionalizma ter omogočanje, da se vojaška oseba politično udeleži le zasebno, če sploh, zunaj delovnega časa in zunaj vojaških prostorov; izrecna prepoved članstva v partiji

nekaterim kategorijam vojaških starešin (kadrovskim in varnostnim uslužbencem, tožilcem, sodnikom itd.), z namenom da se onemogoči partijsko favoriziranje znotraj vojske; v skladu z notranjimi političnimi kadrovskimi spremembami naj bi na položaje obrambnih ministrov imenovali civilne politike.

Pluralistična demokracija nujno zahteva, da se oborožene sile »nevtralizirajo« v okviru ustavne ureditve. Poklicni starešine se morajo odstraniti iz aktivne strankarske politike, iz opravljanja parapolijskih funkcij, njihovo delovanje pa se mora usmeriti v poklicne vojaške zadeve. Z demokratičnim konsenzom se razumejo ustrezna stopnja javne obveščenosti, javne razprave in skupščinski nadzor. V evropskem okolju politično demokracijo razumejo tudi tako, da mora biti uzakonjena možnost ugovora vesti zaradi verskih ali drugih razlogov, mora se dopustiti sindikalno organiziranje vojaškega osebja. Uvajanje pluralistične politične demokracije navadno pomeni precejšnje ali celo radikalne spremembe v številnih zakonih, ki urejajo področje oboroženih sil; spremembo simbolov in slovesnosti (vključno s spremembo prisege in uradnih praznikov) kot tudi spremembe v vojaškem sodstvu in varnosti, kadrovski politiki itd.

Demokratizacija in pluralizacija jugoslovanske politike, pojav opozicijskega tiska in opozicijskih skupin ter združenj v in zunaj sistema vladajoče ZKJ so se začeli pospešeno uveljavljati leto ali dve po smrti maršala Tita (1980). Pomembna sestavina novih opozicijskih dejavnosti, še zlasti v severozahodni republiki Sloveniji, so bile javne in pogosto ostre kritike na račun nekaterih vidikov obrambne politike države ter nekaterih dejanj in izjav iz najvišjih generalskih vrst.

Oživljanje *de facto* legalizirane opozicijske politike, ki jo je od leta 1946 dalje s policijskimi metodami zatiral Titov režim, je vzbudilo globok nemir v vojaškem vrhu »JLA«. Njihovega kritičnega odnosa do demokratizacije in pluralizacije v Jugoslaviji ni težko razumeti. Dezintegracija realsocialističnega sistema in Titovega kulta osebnosti je ogrozila obstoj Jugoslavije v obliki, ki jo je zapustil diktator. Rušenje ideoloških in centralistično-avtoritarnih temeljev je postavilo v ospredje vprašanje o institucionalni in politični usodi JLA. Postopek demokratizacije je očitno ogrozil več pomembnih elementov družbenega in političnega položaja poklicnih vojakov. Odpravil je avro svetosti in nezmotljivosti jugoslovanske vojske in omogočil legitimno javno kritiko, ki se je ponekod prevesila celo v klevetanje in neutemeljene obtožbe. Postopek demokratizacije je sovpadel s poglobljanjem gospodarske krize in z naraščajočimi napetostmi med republikami in pokrajinama ter nacionalnimi, etničnimi in verskimi skupnostmi. Hude gospodarske težave in visoka inflacija so prisilile k precejšnjemu zmanjšanju porabe sredstev za obrambne namene in odložile nekatere (pretirano ambiciozne) projekte za izdelovanje novih orožij ter znižale realne dohodke vojaških oseb. Zelo pomembno je tudi to, da so se napetosti med nacionalnimi in verskimi skupnostmi začele pojavljati tudi v vojaških vrstah.

Vojaško vodstvo na čelu s tedanjim zveznim sekretarjem za ljudsko obrambo Brankom Mamulo je našete večdimenzionalne in zelo vznemirljive dogodke navidezno ignoriralo ter pri tem odklanjalo možnost prilagajanja stalne zvezne vojske novim političnim razmeram v državi. V nasprotju z novim vetrom, ki je prinašal liberalizacijo, pluralizacijo, »detitoizacijo« in večjo politično strpnost, je armadni vrh izvajal politiko še večje politične in družbene osamitve vojske, poostrene ortodoksne indoktrinacije in kulta Titove osebnosti. Hkrati pa so vodilni generali javno in nezaslišano ostro kritizirali sprte politične državne voditelje.

Ko je bil meseca maja 1988 admiral Mamula razrešen s položaja obrambnega ministra ter upokojen, je njegova politična zapuščina vključevala jasno podporo

pospešenim gospodarskim reformam, obnovitvi reda pri javnem financiranju, boju z inflacijo (vendar ne z nadaljnjimi omejitvami porabe za vojaške namene), ponovni centralizaciji zvezne države, odpravi vseh konfederalnih koncesij ter vojaških reform, ki so bile izpeljane v letih 1969–1974. Ostro je napadel pacifiste, liberalce, nacionaliste in vse zvrsti politične opozicije. Čeprav je bilo admiralovo negativno stališče do političnega pluralizma in pluralizacije več kot očitno, se Mamula nikoli ni javno izjasnil o tem vprašanju. Pač pa je ob različnih priložnostih zavračal zamisel o depolitizaciji oboroženih sil.

Pod vodstvom politično bolj preudarnega naslednika admirala Mamule, njegovega nekdanjega namestnika generalpolkovnika (zdaj armadnega generala) Veljka Kadijevića, je jugoslovanski vojaški vrh prevzel praktično vsa našeta stališča. Na partijski konferenci JLA 14. 7. 1989 je Kadijević avtoritativno izrazil politično izhodišče poklicnih vojakov, opredeljeno kot stališča JLA ob bližajočem se partijskem kongresu. Politično geslo generala Kadijevića je bilo »produktivna, bogata, človeška in demokratična družba« v razmerah »pravega socializma«. Jasno se je zavzel za »sodobno tržno gospodarstvo, enotni jugoslovanski trg brez notranjih ovir in s pluralizmom lastnine, pri čemer bi bila vloga države v gospodarstvu podobna vlogi, ki jo imajo države v razvitih tržnih gospodarstvih« (šlo je za očitno sklicevanje na Zahod).

Na političnem področju je general Kadijević zastopal »sodobno in učinkovito zvezno državo«. Podpiral je »postopke demokratizacije v državi« kot tudi »krepitev izvajanja zakonitosti«. Po mnenju Kadijevića je moralo »funkcioniranje vseh demokratičnih institucij temeljiti na zakonu«. Prav tako je zagovarjal pospešeno reformo Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ), aktivno in vodilno vlogo partije pri izvajanju ustreznih družbenih in drugih reform, krepitev notranje povezanosti in enotnosti, ki naj bi temeljila na »demokratskem centralizmu«, vendar z demokratizacijo notranjega življenja in z zaščito pravic manjšin, da legalno delujejo znotraj ZKJ. Čeprav je bil že zadnji čas, da se tudi general Kadijević jasno opredeli do protislovnega vprašanja političnega pluralizma, se je temu izognil. Odgovor, ki se je nanašal na to vprašanje, je bil vrinjen v peto točko o izvajanju zakonitosti (skupaj je bilo sedem točk). Stavek se je glasil: »V sedanjih jugoslovanskih okoliščinah ter upoštevajoč naše zgodovinske izkušnje bi vrnitev k strankarskemu pluralizmu pomenila velik korak nazaj.«

Kadijevićeva analiza težavnega položaja, v katerem se je znašla država, je pokazala, da je bilo jugoslovansko vojaško vodstvo slepo ali pa se je delalo, da ne vidi tesne in logične medsebojne povezave med jugoslovansko krizo z ene strani ter enopartijskim sistemom, Titovim vodstvom v preteklosti, simbiozo »partija-država«, marksistično ideologijo in »demokratičnim« centralizmom z druge strani. Ravno na tej točki je postalo razvidno, da je »reformsko« izhodišče JLA bilo le psevdoizhodišče, saj je skušalo združiti nezdružljivo (tržno gospodarstvo z enostrankarskim komunističnim sistemom).

Kako je jugoslovansko vojaško vodstvo pojmovalo politično demokracijo, je bilo kristalno jasno iz vsebine dokumenta z naslovom: *Informacija: Bistvo, vzroki in ocene napadov na koncepcijo splošne ljudske obrambe in zlasti na JLA*. Dokument je pripravilo obrambno ministrstvo, jugoslovanski skupščini pa ga je marca 1989 uradno poslal Zvezni izvršni svet. Dokument je bil zelo hitro sprejet ob glasni podpori konservativne večine med delegati, pretežno s srbskimi glasovi. Dokument je označil kritiko JLA kot »podrivski napad«. Enako je presojal tudi povsem legitimne javne predloge, kot so: alternativna organizacija obrambnega sistema s teritorialnim načinom popolnitve in razmeščanja vojakov; uporaba dru-

gih jezikov v zvezni vojski in ne zgolj srbskega (v skladu z ustreznim ustavnim določilom): dekriminalizacija ugovora vesti in uvedba alternativnega, civilnega služenja vojaškega roka za nabornike; depolitizacija JLA; konec komunistične politične indoktrinacije znotraj vojske; dovoljenje vojakom, da sodelujejo pri verskih obredih; zmanjšanje deleža za vojsko v zveznem proračunu na 2%; reforma vojaškoindustrijskega kompleksa; revidiranje politike proizvodnje orožja in ustavitve izvoza orožja itd. Navedeni predlogi in mnenja, ki so jih izražali posamezniki, skupine in organizacije, so bili povsem v skladu s svobodo misli, vesti in opredelitve, ki jo sicer zagotavlja jugoslovanska ustava. Kljub temu pa jih je obrambno ministrstvo primerjalo s fizičnimi napadi in kaznivimi dejanji zoper oborožene sile in zahtevalo, da jih državne ustanove preprečijo in zatrejo.

V številnih izjavah je jugoslovansko vodstvo jasno dalo vedeti, da pojmuje notranje poslanstvo oboroženih sil s pozicij ortodoksne ideologije. Tako je general Kadijević izjavil v Splitu 26. 7. 1989, da armada nastopa proti antisocialističnim, prokapitalističnim in dogmatičnim silam. Njegov namestnik viceadmiral (sedaj admiral) S. Brovet je približno tedaj izjavil, da se bo »JLA odločno borila proti vsem silam, ki rušijo Jugoslavijo in spodkopavajo njeno obrambno moč; proti zagovornikom antikomunizma in dogmatizma kot tudi proti vsem tistim, ki napadajo Tita in dosežke revolucije«. Takšna stališča jugoslovanskega vojaškega vrha so bila v očitnem nasprotju z normami pluralistične politične demokracije. Prav tako jugoslovanska zvezna ustava oboroženim silam ni dodelila nobenega ideološkega poslanstva ali pa vloge čuvaja oblastnega monopola ZKJ in Titovega kulta. Ustavno opredeljeno sekundarno poslanstvo oboroženih sil – »varovanje družbenega sistema« (poleg zunanje obrambe) je vojska vseskozi pojmovala kot varovanje monopola ZKJ in monističnega političnega sistema. Navedena interpretacija je bila tedaj v skladu z določbami zveznih zakonov in podzakonskih predpisov. Vendar pa so decembra 1989 določilo »vse osebe, ki služijo v oboroženih silah, morajo aktivno sodelovati pri izvajanju politike Zveze komunistov« (13. člen *Pravil o služenju v oboroženih silah*) nadomestiti z določilom »vse osebe, ki služijo v oboroženih silah, morajo dosledno interpretirati in izvajati politiko najvišjih organov oblasti v Jugoslaviji«.

Ob upoštevanju močno antipluralističnega razpoloženja med poklicnimi vojniki v JLA je presenetljivo, kako dolgo je bilo potrebno, da je vojaško vodstvo javno zavzelo stališče do političnega pluralizma. Ta razvoj je potekal v naslednjih fazah:

1. ignoriranje in izogibanje vprašanju političnega pluralizma;
2. odločno zavračanje političnega pluralizma kot »buržoaznega«, »antisocialističnega« in »protirevolucionarnega«;
3. verbalni sprejem gesla »političnega pluralizma« s hkratnim zanižanjem njegove vsebine; ponujanje efemernega »političnega pluralizma brez političnih strank« z jasnim namenom, da se ZKJ zadrži v vojaški organizaciji;
4. sprejem večstrankarskega političnega pluralizma v civilni družbi in hkratno trdovratno zavračanje uveljavitve ustreznih sprememb v JLA;
5. formalna privolitev v odpravo ZKJ iz vrst JLA ter v prepoved vseh političnih strank v vojaških ustanovah ob hkratni tesni povezavi JLA z novo komunistično stranko (ZK-GJ).

Čeprav je vodstvo JLA verbalno podpiralo »pravo demokracijo«, je še naprej glasno obsojalo proces in pa posledice demokratske pluralizacije jugoslovanskega političnega življenja. Najvišji predstavniki JLA, vključno z obrambnim ministrom, njegovim upokojenim predhodnikom, njegovimi namestniki in pomočniki, so si vidno in aktivno prizadevali, da bi rešili že bankrotirano Zvezo komunistov

– Gibanje za Jugoslavijo. Po besedah dobro obveščenih beograjskih novinarjev so potekali pripravljalni sestanki za ustanovitev nove stranke, na katerih je sodeloval tudi obrambni minister, v vojaških prostorih. Na ustanovni skupščini, ki je bila v Centru Sava v Beogradu, je bilo veliko upokojenih oficirjev ter aktivnih oficirjev v civilnih oblekah. V aktivnem prizadevanju za obnovitev boljševistične partije v Jugoslaviji so vojaško vodstvo motivirali predvsem politični konzervativizem, močne centralistične težnje in skupinski interesi. V tem prizadevanju je vojska delovala predvsem v sodelovanju s srbskimi in črnogorskimi komunističnimi partokratami, in sicer vkljub očitnemu tveganju, da bi zaradi tega prišlo do zaostritve nacionalnih razprtij.

Julija 1990 sta novoizvoljeni vodstvi na Hrvaškem in v Sloveniji zastavili vprašanje depolitizacije JLA. Pri tem sta zahtevali, da se JLA odreče avtonomni vlogi v političnem življenju države, da je orodje za ohranitev starega političnega sistema in da se prilagodi demokratičnim spremembam. Na te zahteve je vojaško vodstvo odgovorilo na več načinov. V Beogradu je uradni predstavnik JLA polkovnik dr. Vuk Obradović grobo in arogantno zavrnil hrvaško zahtevo po temeljiti depolitizaciji vojske. Pri tem je trdil, da je JLA naložena obramba sistema, kot ga je opredelila zvezna ustava iz leta 1974, t. j. enostrankarskega sistema, in ne za obrambo »nedavnih neustavnih (t. j. pluralistično-demokratičnih) sprememb«. Sarajevski dnevnik *Oslobodjenje* pa je objavil še eno togo odklonitev hrvaško-slovenskih zahtev. Neidentificiran, vendar nedvomno visok vojaški predstavnik je v tem članku navedel, da imajo poklicni vojaki popolno pravico, da sami odločajo o tem, ali bo ali ne v njihovih vrstah obstajala organizacija ZKJ. Po njegovem mnenju nima noben civilist pravice odločati o vprašanjih, ki se nanašajo na vojsko. Pač pa je v Ljubljani generalpolkovnik Konrad Kolšek, poveljnik zagrebskega armadnega območja, zavzel bolj liberalno in prožno stališče ter izjavil, da se bo JLA depolitizirala, če se bodo tako odločili zvezni organi oblasti.

Vodstvo JLA je ob polni podpori konservativne srbske večine v zveznem predsedstvu še naprej nasprotovalo hrvaškim in slovenskim zahtevam, in sicer do začetka decembra 1990. 4. 12. 1991 pa je jugoslovanski tisk objavil »intervju«, v katerem je general Kadijević napovedal opazno popuščanje pred neizogibnim tokom. Trenutek objavljanja intervjuja je bil zelo skrbno izbran. Izjave generala Kadijevića so bile namenjene kot pomoč komunistom v Srbiji (ki so se preimenovali v »socialiste«) in Črni gori v prvih povojnih večstrankarskih volitvah v teh dveh republikah. Jasna politična propaganda uniformiranega generala v korist neke politične stranke je bila očitna kršitev načel parlamentarne demokracije. Takšno vpletanje vojske v jugoslovansko politično življenje je bilo le delček politične strategije armadnega vrha.

General Kadijević je tudi napovedal, da bo vojaško poveljstvo Predsedstvu SFRJ predlagalo, naj prepove delovanje političnih strank znotraj oboroženih sil. Do takšnega predloga *na lastno pobudo vojske* (pa čeprav pod pritiskom) je tudi prišlo, saj so ga konec decembra 1990 podprli in sprejeli. Konferenca »Organizacije ZKJ v JLA« se je tedaj še zadnjič sestala in sklenila:

- da bo kolektivno vstopila v Zvezo komunistov – Gibanje za Jugoslavijo (ZK – GJ);

- da bo pozvala vse vojaške osebe, naj se tudi individualno vključijo v lokalne organizacije ZK – GJ;

- da preneha delovati.

Za zadnjo točko (ki je bila v logičnem nasprotju s prvo) se je kmalu pokazalo, da je lažna. Do navidezne departizacije v jugoslovanski vojski je prišlo približno

hkrati s podobnimi spremembami v Albaniji. Podobno kot v tej državi je tudi general Kadrijević obljubil določene koncesije vernim nabornikom. Ob tem je treba poudariti, da je bila Albanija zadnja vzhodnoevropska država, ki se je odpo-vedala stalinizmu.

Sicer pa je bila »prepoved partijskega delovanja v vojašnicah« dejansko name- njena vsem drugim političnim strankam, le Zvezi komunistov – Gibanju za Jugo- slavijo ne. Vojaškim osebam so njihovi nadrejeni naložili, naj aktivno širijo mrežo ZK – GJ po vsej Jugoslaviji in naj v njej tudi delujejo. Vojaško varnost so poobla- stili, da onemogoči infiltracijo »pete kolone« v vrste ZK – GJ. Konec januarja 1991, malo pred morebitnim krvavim obračunom na Hrvaškem, je politična upra- va JLA oficirjem dala zaupno gradivo z naslovom Informacija o sedanjí situaciji v svetu in v naši državi in o neposrednih nalogah JLA. Dokument je poudaril, da je treba do konca poletja 1991 »storiti vse potrebno« (pri tem niso izključevali uporabe nasilnih sredstev), da bi ZK GJ postala »vodilna politična sila« v Jugosla- vijí (to v resnici vodi generalpolkovnik S. Mirković). Ni slučajno, da je tudi po uveljavitvi prepovedi strankarskih aktivnosti v JLA kot državni instituciji armada še naprej obdržala vse nekdanje komunistične simbole (rdečo zvezdo, rdečo zasta- vo itd.)

Iz tega izhaja, da je bila prilagoditev »JLA« načelom političnega pluralizma in parlamentarne demokracije, kot se je pokazalo v začetku 1991. leta, le navidezna in zlagana. »JLA« še naprej močno zaostaja za procesom demokratizacije, armad- ni vrh pa ne želi opustiti svojih političnih ambicij ter odstraniti zvezne vojske s političnega prizorišča. Očitno je, da sedanje vodstvo ni sposobno prilagoditi »JLA« novi stvarnosti in ji vrniti legitimnosti vsejugoslovanske oborožene sile. Vse to je prispevalo k zaostritvi nacionalnih in političnih sporov v Jugoslaviji ter k dodatnemu poglobljanju jugoslovanske krize. Čeprav je po subjektivni plati večina profesionalnih vojakov iskreno zainteresirana za rešitev Jugoslavije pred popolnim polomom, pa so objektivno in proti svoji želji prispevali k ustvarjanju eksplozivne zmesi, ki je skoraj povsem pokopala večnacionalno državo. Pokazalo se je, da je soočenje Jugoslavije s političnim pluralizmom in demokracijo zelo boleče, če ne celo usodno za obstoj te tvorbe.

IZBRANA BIBLIOGRAFIJA

1. *Vojna enciklopedija* (1974), VIZ Beograd, 2. del, str. 368 do 388. *Narodna armija* (1990), 6. september, str. 38.
2. Navedena odstotka in številke je izračunal podpolkovnik rt. Teodor Geršak. Objavljeni so bili v članku Nacionalna struktura poklicnega starešinskega kadra JLA (1991), *Naša obramba*, št. 4, str. 56–59, Ljubljana. Opirajo se na podatke, ki jih je v zagrebškem tedniku *Danas*, št. 468, z dne 5. 2. 1991, objavil dr. Slaven Leticia. Po vsej verjetnosti izhajajo iz zveznega dokumenta. Navedenih števil, ki predstavljajo strogo vojaško tajnost, JLA še ni spodbijala.
3. Podpolkovnik dr. Jaromir Cvrček, *Poklicna vojska, profesionalizacija in poklicni starešinski kader*, 1990. Referat je bil predstavljen na svetovnem kongresu sociologov v Madridu.
4. General Jaako Valtanen, *Avtoritativna vojaška organizacija in razvoj demokratične družbe na Finskem*, 1990. Referat je bil predstavljen na svetovnem kongresu sociologov v Madridu.
5. *Narodna armija*, 13. 7. 1989, str. 3.
6. Zvezni izvršni svet, Informacija: Bistvo, vzroki in ocene napadov na koncepcijo splošne ljudske obrambe in zlasti na JLA, 1989, št. 8-1/890083, Beograd.
7. *Delo*, 27. 7. 1989, str. 1.
8. *Narodna armija*, 13. 7. 1989.
9. Milosav Simić, *Reforme političkog sistema i njihov uticaj na dogradnju ONO*, 1990, *Vojno delo*, knjiga XLII, št. 3–4, str. 106.

10. Delo, 17. 11. 1990, Aktivni in upokojeni generali ustanovljajo zvezo komunistov.
11. Narodna armija, 19. 7. 1990, str. 14. Kmalu po tem napadu je bil polkovnik Obradović imenovan za šefa kabineta generala Kadjevića.
12. Narodna armija, 5. 7. 1990, str. 18.
13. Delo, 26. 7. 1990, str. 1.
14. Delo, 31. 1. 1991, str. 3.

LJUBICA JELUŠIČ

Kriza legitimnosti zvezne armade kot izvajalke kolektivnega nasilja v Sloveniji

Vojaška intervencija zvezne armade v Sloveniji nam bo vsem ostala v spominu po kolonah ustavljenih tankov, kot množica predajajočih se vojakov, kot bombardiranje televizijskih oddajnikov, kot množica nesporazumov in napačnih ocen situacije. V srcu Evrope se je prvič po letu 1945 zgodila »umazana mala vojna« (The Economist, July 6, 1991:23). Slovenija lahko ostane v Jugoslaviji in Jugoslavija lahko ostane v Sloveniji, toda v tehnologiji političnega vladanja bosta samo sila in strah.

Legitimnost določene institucije v družbi se nanaša na njene pristojnosti, ki jih ima nad tistimi, ki jih upravlja. Politične institucije poskušajo svojo moč vedno opravičevati ne le s preprostim dejstvom, da to moč imajo, temveč tudi z moralnimi in legalnimi osnovami posedovanja te moči (Podunavac, 1988:12). Tako se jugoslovanska zvezna armada danes sicer zaveda, da je ustavnopravno monopolni izvajalec kolektivnega nasilja, to je zato, ker tako piše v zvezni ustavi, za katero pa v Jugoslaviji ni več konsenza, ter zato, ker ima orožje. Toda vedno znova se pojavljajo družbene skupine, ki ravno tako imajo orožje in si pripisujejo pravico do uporabe kolektivnega nasilja.

Konkurenca zvezni armadi so republiške teritorialne obrambe in republiške policije kot organi političnih skupnosti, ki skušajo tudi same biti politično konkurenčne zvezni vladi in predsedstvu. Posebna oblika konkurence pa so oborožene politične ali narodnostne skupine v posameznih, večinoma narodnostno mešanih predelih Jugoslavije. Zvezna armada nekatere oblike konkurence tolerira, to velja za tiste, ki so ji ideološko in narodnostno bolj podobne, nekatere pa ostro preganja, posebej tiste, ki bi se lahko razvile v samostojne in učinkovite nosilce kolektivnega nasilja zunaj armade ali celo proti armadi sami. Zvezna armada zato poskuša svojo legitimnost vse bolj utemeljevati na orožjih za množično uničevanje žive sile in materialnih sredstev, na bojni motiviranosti profesionalnih vojakov ter na totalni propagandno-psihološki dejavnosti. Konkurenčni nosilci kolektivnega nasilja v Jugoslaviji trenutno nimajo takšnih možnosti. Če bi zvezna armada zares hotela ponovno doseči legitimnost po vsej Jugoslaviji, bi se morala prilagoditi moralnim normam celotnega prebivalstva ter dokazati legalnost posedovanja moči in sile. Ravno zato se je armada ves čas vojaške intervencije v Sloveniji skrbno skrivala za hrbtom neke legalne zvezne (ustavne) institucije (zvezne vlade in zveznega predsedstva), zato da bi bila ta legalnost nesporna vsaj z vidika mednarodnopravne ureditve. Tu pa tam kakšen general deli lekcije zveznim oblastem, kar daje vtis možnosti vojaškega udara, ne pomeni pa, da so generali tudi v resnici sposobni skupin, po drugi strani pa lajšajo breme politične oblasti vsem tistim, ki jih štejemo zaigrati vlogo pučistov.

Formule legitimiranja po eni strani lajšajo politično vladavino upravljalskih